

Α-Ι.Δ. Μεταξάς

Σχεδίαση του Έργου - Εισαγωγικά Κείμενα

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

Χαράλαμπος Ανθόπουλος
Χριστόφορος Δ. Αργυρόπουλος
Τάκης Κ. Βιδάλης
Πέτρος Α. Γέμτος
Βασίλης Γκίκας
Φίλιππος Δωρής
Κώστας Ζώρας
Γιώργος Κασιμάτης
Νίκος Σ. Κασσαβέτης
Γιώργος Σ.-Π. Κατρούγκαλος
Νίκος Κ. Κουρκουμέλης
Βασίλης Κρεμμυδάς
Στέλλα Λαδή
Νίκιας Λούντζης
Αντώνης Μακρυδημήτρης
Αντώνης Μανιτάκης
Έβη Μαυρομούστακου
Γιάννης Μ. Μιχαήλ
Κώστας Μποτόπουλος
Προκόπης Παυλόπουλος
Μαρία-Ηλιάνα Πραβίτα
Λέανδρος Ρακιντζής
Ν. Ρόζος
Καλλιόπη Σπανού
Γιώργος Χ. Σωτηρέλης
Γιάννης Τσαμουργκέλης
Σπυρίδων Ι. Φλογαΐτης
Νίκος Φραγκάκης

V. Πολιτικοί Θεσμοί

Δομές και Λειτουργίες

ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΑΤΣΟΥ
ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

Υπάρχει μέτρο μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας;

Νίκος Φραγκάκης*

Πρόλογος

Σε ένα από τα πρώτα τεύχη του, νέου τότε, περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, στη στήλη *Σημεία στον Ευρωπαϊκό Χρόνο*,¹ βρίσκουμε ένα σχόλιο του Δ. Ευρυγένη σχετικά με την πρώτη διεθνή σύμβαση για την προστασία του ατόμου από κινδύνους της αυτόματης επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα,² του κειμένου που υπήρξε ο πρόδρομος αλλά και το σταθερό σημείο αναφοράς όλων των μεταγενέστερων ευρωπαϊκών και εθνικών ρυθμίσεων για το ζήτημα αυτό. Προδρομικό και το σχόλιο του Ευρυγένη που τελείωνε έτσι: «Ένας μετά τον άλλο, οι εθνικοί νομοθέτες των αναπτυγμένων κυρίως χωρών θεσπίζουν νομικό πλαίσιο για το κυρίαρχο στην εποχή μας φαινόμενο της διεισδύσεως σ' όλους τους τομείς του κοινωνικού βίου του ηλεκτρονικού υπολογιστή και της ηλεκτρονικής επεξεργασί-

* Δικηγόρος, Πρόεδρος του Ελληνικού Κέντρου Ευρωπαϊκών Μελετών και Ερευνών (ΕΚΕΜΕ).

** Μια προγενέστερη μορφή αποτέλεσε αντικείμενο της διάλεξης της σειράς «Τιμή Δημητρίου Ευρυγένη» που πραγματοποιήθηκε στο αμφιθέατρο «Δ. Ευρυγένης» του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, στη Θεσσαλονίκη, την 22 Μαΐου 2009, με τίτλο *Σε αναζήτηση μέτρου μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας* και κυκλοφόρησε σε ομότιτλο τομίδιο της σειράς «Τιμή Δημητρίου Ευρυγένη», 13, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2009, σ. 46.

1. *ΕΕΕυρΔ* 3, 1981, σ. 789-791.

2. Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης, αριθ. 108.

ας δεδομένων. Είναι καιρός και ο ελληνικός δικαιοπαραγωγικός μηχανισμός να κινηθεί προς την κατεύθυνση αυτή».

Όσο κι αν μιλούσε κανείς εκείνη την εποχή για «κυρίαρχο φαινόμενο», ήταν πολύ δύσκολο να μαντέψει σε ποιο βαθμό –όχι χρόνο με το χρόνο, αλλά κυριολεκτικά μέρα με τη μέρα– τα ηλεκτρονικά μέσα, ο υπολογιστής μα και η κινητή τηλεφωνία και κυρίως το διαδίκτυο και αναρίθμητες άλλες εφαρμογές, θα άλλαζαν ριζικά την καθημερινή ζωή και, ειδικότερα, την αντίληψη για τα προσωπικά δεδομένα ως στοιχείου της ιδιωτικότητας και της τελευταίας ως κεντρικής παραμέτρου στην στάθμιση ελευθερίας και ασφάλειας.

Ιδιωτικότητα

Ιδιωτικός βίος ή ιδιωτική σφαίρα ή, μονολεκτικά, ιδιωτικότητα; Ο κοινοτικός δικαστής επιλέγει να αποδίδει στα Ελληνικά *the right to privacy / le droit à la vie privée* με την περιγραφή *δικαίωμα στο ιδιωτικό απόρρητο*.³ Με κάθε ορολογική εκδοχή εννοείται, πάντως, όχι μόνον ο αυστηρά προσωπικός χώρος κάθε ατόμου στη μοναξιά του, εκεί όπου δεν υπάρχει επικοινωνία, αλλά το πλέγμα των σχέσεων και ενεργειών του προσώπου, χωρίς συνάρτηση με φυσικό τόπο (όπως η κατοικία) που, λόγω της φύσης τους (αντικειμενικό στοιχείο) ή των προθέσεων του φορέα τους (υποκειμενικό στοιχείο), δεν έχουν δημόσιο χαρακτήρα.⁴

Η ιδιωτικότητα κατατάσσεται πλέον αυτοτελώς ανάμεσα στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου. Αναδύεται ως «στοιχείο μιας νέας πλανητικής ιθαγένειας».⁵ Το δικαίωμα

3. ΔΕΚ 16.12.2008 στην υποθ. C-73/07, *Tietosuojavaltuutettu κατά Sa-taunna Markkinaporssi Oy, Satamedia Oy*, σκέψεις 52, 55, 56.

4. Βλ. Π. Δόνου, «Ιδιωτικός βίος και προσωπικά δεδομένα» στον τόμο: Μ. Τσαπόγα - Δ. Χριστόπουλου (επιμ.), *Τα Δικαιώματα στην Ελλάδα 1953-2003*, Αθήνα: ΕΕΔΑ/Καστανιώτης 2004, σ. 361.

5. Βλ. St. Rodotà "A Constitution for the Internet", in: *The Federalist Debate*, February 2006, σ. 13: '[...] freedom of access, freedom of usage, the right to knowledge, respect for privacy, recognition of new public goods'. Βλ. Επίσης την Διακήρυξη του Montreux "The protection of personal data and privacy in a globalised world: a universal right respecting diversities", που υιοθέτησε η 27^η Διεθνής Διάσκεψη των Αρχών Προστασίας (14-16 Σεπτεμβρίου 2005).

στην προστασία των προσωπικών δεδομένων ενσωματώνει την *πληροφορική ιδιωτικότητα* που ο ΧΘΔ περιλαμβάνει ως αυτοτελές θεμελιώδες δικαίωμα,⁶ όπως συμβαίνει και στο ελληνικό Σύνταγμα.⁷ Αυτό βαίνει πέραν της παραδοσιακής αντίληψης της ιδιωτικής ζωής και επιβεβαιώνει το απόλυτο της προστασίας των προσωπικών πληροφοριών ως αδιαχώριστης έκφρασης της ελευθερίας και της οικογενειακής ζωής του καθένα.⁸

Άλλοτε, ήταν πολύ πιο εύκολο να υπερασπίζεται κανείς την ιδιωτικότητα του, το περίφημο «δικαίωμα να σε αφήνουν μόνο». Τότε, «το σπίτι μου ήταν το κάστρο μου» και η ανάλογη νομική προστασία δεν αντιμετώπιζε τις τωρινές τεχνολογικές δυνατότητες παραβίασης του προσωπικού μας «χώρου», ακόμα και όταν αυτός συνέπιπτε με δημόσιο - όταν βρισκόμαστε σε δρόμους, πλατείες, πάρκα, θέατρα, μουσεία. Σήμερα αυτός ο χώρος είναι άχωρος, αδιαχώρητος, στενόχωρος. Είναι και εικονικός, αφού αποτελείται όχι μόνον από τον φυσικό τόπο στον οποίο βρισκόμαστε, αλλά και από προσωπικές πληροφορίες, ψηφιακές ή ψηφιοποιησίμες, δεκτικές συλλογής, αρχειοθέτησης και, γενικά, επεξεργασίας σε πραγματικό χρόνο οπουδήποτε στη γη. Χώρος απεριόριστος και συνάμα ασφυκτικός. Ασφυκτικός, γιατί κράτος και ιδιώτες τον απειλούν συνεχώς με παραβιάσεις όχι μόνον εξ ορισμού «εχθρικές», αλλά και πολλές που συστηματικά εμφανίζονται ως δήθεν φίλιες, ταγμένες στην ασφάλειά μας.⁹

Ελευθερία και ασφάλεια

Το δικαίωμα κάθε ατόμου στην ελευθερία και την προσωπική ασφάλεια συνυπάρχει και συμπλέκεται σε αδιάσπαστο τρίπτυχο με το δικαίωμα στη ζωή, που καθιέρωσε η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εδώ και πάνω από 60 χρόνια. Πρόσφατα, το ζεύγμα των εκ πρώτης

6. Άρθρο 8 ΧΘΔ.

7. Βλ. άρθρο 9Α του Συντάγματος, όπως αναθεωρήθηκε το 2001.

8. Βλ. άρθρο 8 ΕΣΔΑ.

9. Βλ. Ν. Φραγκάκης, «Τα όρια μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας, δημόσιου και ιδιωτικού», εισαγωγή στο αφιέρωμα στην Ιδιωτικότητα, *Βήμα Ιδεών*, τχ. 10, Φεβρουάριος 2008, σ. 12.

όψεως ανταγωνιστικών αξιών της ελευθερίας και της ασφάλειας ως συνυφασμένων δικαιωμάτων εμφανίζεται με ρηματική λιτότητα (αν και όχι με κανονιστική πληρότητα) στην πρώτη διάταξη του κεφαλαίου 2 (Ελευθερίες) του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων [ΧΘΔ] της ΕΕ, εκείνη του άρθρου 6: *Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια*. Διάταξη που αντιστοιχεί με το πρώτο εδάφιο της πρώτης παραγράφου του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ. Στη Σύμβαση, όμως, έπονται οι εκτενείς ρυθμίσεις του υπόλοιπου άρθρου 5 που εξειδικεύουν την κανονιστική του εμβέλεια σε τρόπο που να κατοχυρώνεται η προσωπική ασφάλεια του πολίτη όταν απειλείται η ελευθερία του από την κρατική εξουσία.¹⁰ Έτσι, την απόλαυση της προσωπικής ελευθερίας προστατεύει η προσωπική ασφάλεια.¹¹ Ακολουθώντας πάλι τον δρόμο που χάραξε η Οικουμενική Διακήρυξη (άρθρο 12) το *δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια* συμπληρώνεται στον Χάρτη από εκείνο του *σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής* (άρθρο 7) που καλύπτει την κατοικία και τις επικοινωνίες κάθε προσώπου -διάταξη ομοταγής εκείνης του άρθρου 8 ΕΣΔΑ με τη διαφορά ότι η αλληλογραφία (το κατεξοχήν μέσο επικοινωνίας των μέσων του 20^{ου} αιώνα) επεκτείνεται σήμερα σε κάθε μορφής επικοινωνία- και, στη συνέχεια, επακολουθεί η, άγνωστη στους συντάκτες της Οικουμενικής Διακήρυξης και της ΕΣΔΑ, *προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα* (άρθρο 8 ΧΘΔ), όπου η μεγαλύτερη κανονιστική ανάπτυξη είναι εμφανής στις παραγράφους 2 και 3 της διάταξης.

Υπερβαίνοντας τον σκοπό των άρθρων 5 ΕΣΔΑ και 6 ΧΘΔ οδηγούμαστε σε μια ακόμα έννοια της ασφάλειας όπου προέχει η *ασφάλεια του κράτους* ως καίρια συνιστώσα του κυβερνάν, υπό διάφορες εκφάνσεις, οι κυριότερες από τις οποίες είναι εκείνες που συναπαρτίζουν και τον κύριο στόχο

10. Βλ. R. White - C. Ovey, *Jacobs, White & Ovey: The European Convention on Human Rights*, 4th ed., 2006, Oxford University Press, σ. 122 επ.

11. Βλ. Ν. Κουράκης, «Ασφάλεια και ελευθερία: Τα μεταξύ τους στατικά και δυναμικά όρια» στον τόμο: Σ. Περράκης (επιμ.), *Ο Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007, σ. 368.

του οργανωτικού τρίπτυχου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως έχει εξελιχθεί με τη Συνθήκη της Λισαβόνας: *οικονομική ασφάλεια, εξωτερική ασφάλεια και εσωτερική ασφάλεια* (χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης) που κυρίως μας απασχολεί εδώ.¹² Θα μπορούσε μάλιστα να μιλήσει κανείς για μια ολιστική έννοια *κοινωνικής ασφάλειας* ή *ασφάλειας της κοινωνίας* και από κινδύνους φυσικών καταστροφών, επιδημιών κ.λπ. Η κατοχύρωση της αξίας της ασφάλειας, υπό την έννοια αυτή, δεν είναι πλέον σύστοιχη με την ελευθερία όπως εκτέθηκε προηγουμένως. Αυτή η ασφάλεια εμφανίζεται να δικαιολογεί την απώλεια ενός τμήματος της προσωπικής ελευθερίας του πολίτη για να επέλθει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα εξουσίας, δηλαδή η ίδια η εξασφάλιση του αγαθού της ασφάλειας που το κράτος στη συνέχεια (αντ)αποδίδει ως υπηρεσία γενικού συμφέροντος στα πρόσωπα. Η στάθμιση της απώλειας και του οφέλους πρέπει να οδηγεί στην, με το μικρότερο κόστος και τη μεγαλύτερη διασφάλιση για το κάθε ένα από τα δύο, εξισορρόπηση των αντιπαρατιθέμενων δικαιωμάτων. Υπό την ίδια έννοια δεν είναι παράδοξο η ασφάλεια της ελευθερίας να καταλήγει ενδεχομένως σε περιορισμό της ίδιας της ελευθερίας.¹³

Η επιδίωξη, όμως, μιας απόλυτα ασφαλούς κοινωνίας θα αλλοιώσει τον φιλελεύθερο χαρακτήρα της ίδιας της κοινωνίας, αφού φαίνεται πως ό,τι προστίθεται στην ασφάλεια αφαιρείται από την ελευθερία και ό,τι δεν αφαιρείται από την ελευθερία αφαιρείται από την ασφάλεια.¹⁴ Άλλωστε, η σχετικότητα των δύο εννοιών είναι προφανής, όχι μόνο γιατί απόλυτη ασφάλεια ή απόλυτη ελευθερία δεν υπάρχουν ως κοινωνικά εννοιολογικά μεγέθη, αλλά κυρίως γιατί η απόδοσή τους ως όρων σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο γίνεται πάντοτε συγκριτικά (και συνεπώς σχετικά) με προηγούμενη κατάσταση του ίδιου κοινωνικού χώρου.¹⁵ Η σχετικότητα αυτή

12. Βλ. Ν. Σκανδάμης, *Το παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Διακυβέρνησης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2006, σ. 191 επ.Ο

13. Βλ. Ν. Σκανδάμης, *ό.π.*, σ. 203.

14. Βλ. Ι. Μανωλεδάκης, «Ασφάλεια Κράτους ή Ελευθερία;», στον τόμο: Α. Μανιτάκης - Α. Τάκης (επιμ.), *Τρομοκρατία και Δικαιώματα*, Σαββάλας, 2004, σ. 23 επ.

15. Ι. Μανωλεδάκης, *ό.π.*, σ. 24 και 26.

οδηγεί στην παραδοχή ότι ζούμε –εκόντες άκοντες– σε μια «κοινωνία της διακινδύνευσης» (risk society) που μεταβάλλει το κράτος σε «κράτος διαχείρισης κινδύνων», δηλαδή διαχείρισης μικρότερων ή μεγαλύτερων κρίσεων,¹⁶ προκειμένου να προσφέρει στους πολίτες την προσωπική ασφάλεια που δικαιούνται. Όπως έχει εύστοχα παρατηρηθεί, «οι κοινωνίες της διακινδύνευσης είναι κοινωνίες της ελευθερίας, των ελεύθερων επικίνδυνων επιλογών των μελών τους. [...] Σε αυτή τη διαπλοκή ελευθερίας-δημοκρατίας-ασφάλειας βρίσκεται και το 'σχιζοφρενικό' στοιχείο της κοινωνίας της διακινδύνευσης»¹⁷.

Περιορισμοί στην ελευθερία για χάρη της ασφάλειας

Οι συλλογισμοί που προηγήθηκαν ισχύουν εδώ και μερικές δεκαετίες, αλλά τα γεγονότα της 11.9.2001 σηματοδότησαν υπό το φάσμα της διεθνούς τρομοκρατίας μια βίαιη ριζική τομή στην αντίστιξη ελευθερίας και ασφάλειας, που συχνά οδηγεί σε γενικευμένη αντιτρομοκρατική υστερία με θύμα την προσωπική ελευθερία και γενικότερα τα δικαιώματα του ανθρώπου. Ας σημειωθεί προκαταρκτικά ότι, υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, τα δικαιώματα του ανθρώπου υπάρχουν για να χαλιναγωγούν τη διακριτική εξουσία των κρατών, γεγονός που θέτει επιτακτικά την ανάγκη οριοθέτησης μεταξύ *στοχευμένων αντιτρομοκρατικών κυρώσεων* και *στοχευμένων αντιτρομοκρατικών παραβιάσεων της ελευθερίας του ατόμου*.¹⁸ Το μέτρο, εν προκειμένω, υπαγορεύεται

16. Βλ. και Ευ. Βενιζέλος, «Η σχέση δημοκρατίας, κράτους δικαίου και ασφάλειας ως πρόβλημα κυριαρχίας και άρα πολιτικής - το παράδειγμα της ολυμπιακής ασφάλειας» στον τόμο: Χ. Ανθόπουλος - Ξ. Ι. Κοντιάδης - Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ασφάλεια και Δικαιώματα στην Κοινωνία της Διακινδύνευσης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2005, σ. 39.

17. Βλ. Ι. Μανωλεδάκης, «Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας» στον τόμο: Χ. Ανθόπουλος - Ξ. Ι. Κοντιάδης - Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ασφάλεια και Δικαιώματα στην Κοινωνία της Διακινδύνευσης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2005, σ. 185-186.

18. Βλ. Ν. Frangakis "In quest of Balance between Data Protection and Security in Times of Terrorism" Εισαγωγική ομιλία στο Συνέδριο Security v. Privacy, που οργάνωσαν οι TransEuropean Policy Studies Association (TEPSA) και το EKEME στις 11 Φεβρουαρίου 2009 στις Βρυξέλλες (Fondation Universitaire). Βλ. επίσης το κεφάλαιο 14,

από τις δεύτερες παραγράφους των άρθρων 8-11 ΕΣΔΑ που επιτρέπουν περιορισμούς ατομικών δικαιωμάτων υπό την προϋπόθεση ότι προβλέπονται από τον νόμο και είναι αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία για την επίτευξη των σκοπών του νόμου. Η νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου έχει διαπλάσει την πρόσθετη αξίωση ο κρίσιμος περιορισμός να είναι όχι μόνον αναγκαίος, αλλά και ανάλογος με τον επιδιωκόμενο σκοπό, δηλαδή με την κοινωνική ανάγκη που υπαγορεύει τον περιορισμό. Η ζητούμενη αναλογία αποτελεί το εξαγόμενο της στάθμισης δύο αντίρροπων συμφερόντων: από τη μια του ατομικού για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και, από την άλλη, του γενικού συμφέροντος.¹⁹

Στη διαπλοκή και τη διαπάλη της ιδιωτικότητας ως έκφρασης προσωπικής ελευθερίας, με την ασφάλεια, είναι εμφανής και επίμονη η προσπάθεια της κάθε κρατικής εξουσίας να περιορίσει μέχρις ολοκληρωτικής αναιρέσεως την ανεξαρτησία του ιδιωτικού απορρήτου. Το δικαίωμα στην ασφάλεια, όμως, δεν δίνει στους φορείς του τη δυνατότητα να προσδιορίσουν οι ίδιοι ποιες πραγματικές συνθήκες είναι αναγκαίες για την απόλαυσή του και δεν τους απαλλάσσει από την υποχρέωση τήρησης των προνοιών για την προστασία του συνόλου των ατομικών ελευθεριών. Η θυσία της ελευθερίας προκειμένου, υποτίθεται, να διαφυλαχθεί η ασφάλεια, ισοδυναμεί με αναχώρηση από το συνταγματικό κράτος προς την κατεύθυνση του αυταρχισμού, δηλαδή προς την εν δυνάμει απεριόριστη κλιμάκωση της βίας. *Το ζητούμενο είναι η επίτευξη της ασφάλειας όχι σε βάρος της ελευθερίας, αλλά μέσα στο πλαίσιο της ελευθερίας.* Η απόλυτη ασφάλεια δεν είναι κατορθωτή χωρίς την κατάφωρη παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Γι' αυτό οι αρχές της αναλογικότητας, της αναγκαιότητας και της προσφορότητας πρέπει να λαμβάνονται πάντοτε υπόψη σε τρόπο ώστε

Privacy, in: A. C. Grayling, *Liberty in the Age of Terror*, London, Berlin, New York: Bloomsbury 2009, σ. 110-115.

19. Βλ. Α. Τζαννετής, «Ζητήματα εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας στην ΕΣΔΑ» στον τόμο: Λ. Κοτσαλής - Γ. Τριανταφύλλου (επιμ.), *Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007, σ. 220 και την εκεί νομολογία του ΕΔΔΑ.

η δημόσια ασφάλεια να επιτυγχάνεται στο πλαίσιο της ελευθερίας και όχι εις βάρος της.

Η συνταγματική θεώρηση

Στο συνταγματικό πεδίο, παρατηρούμε ότι το Σύνταγμα μας δεν προβαίνει σε αξιολογική ιεράρχηση των δικαιωμάτων μεταξύ τους ή με τα υπόλοιπα συνταγματικά έννομα αγαθά ούτε προκύπτει κάτι τέτοιο ερμηνευτικά. Σε περίπτωση σύγκρουσης δύο ή περισσότερων δικαιωμάτων ή έννομων αγαθών δεν κατισχύει το ένα του άλλου, ώστε η εφαρμογή του ενός να οδηγήσει στον αποκλεισμό ή τον παραμερισμό του άλλου. Αντιθέτως, επιδιώκεται εκτίμηση της *in concreto* εφαρμογής και δίνεται «προβάδισμα» στο ένα δικαίωμα, χωρίς εντούτοις να θίγεται ο πυρήνας του άλλου. Επιδιώκεται ουσιαστικά πρακτική εναρμόνιση και συνάμα ταυτόχρονη εφαρμογή στον μέγιστο δυνατό βαθμό των αντικρουόμενων, πλην όμως ισόκυρων, δικαιωμάτων.

Η προστασία του ατόμου από τη συλλογή και επεξεργασία των προσωπικού χαρακτήρα δεδομένων του, συνιστά ειδικότερη έκφανση, αφενός του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου -στοιχείων που αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας κατά το άρθρ. 2 παρ. 1 Σ- και, αφετέρου, της κατ' αρχήν ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου και της συμμετοχής του στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, κατά τους ορισμούς του άρθρ. 5 παρ. 1 Σ. Αυτό ισχύει κατεξοχήν μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, οπότε εισήχθη η νέα διάταξη του άρθρ. 9Α, η οποία θεσπίζει το *δικαίωμα προστασίας του καθένα από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, των προσωπικών του δεδομένων*. Η προστασία αυτή, ως επέκταση της προστασίας της ιδιωτικότητας, στοιχειοθετεί το δικαίωμα του πληροφορικού αυτοκαθορισμού ως τη δυνατότητα του ατόμου να αποφασίζει μόνο του για την αποκάλυψη και τη χρήση των προσωπικών πληροφοριών που το αφορούν και, κατ' επέκταση, να γνωρίζει, να παρακολουθεί και να ελέγχει ποιος και για ποιο σκοπό τις συλλέγει και τις διατηρεί. Η συνταγματική «επιφύλαξη υπέρ του νόμου» στο άρθρο 9Α προϋποθέτει ότι

κάθε κρατική ή δημόσια εν γένει επέμβαση βρίσκει έρεισμα στον νόμο, ο οποίος πρέπει να εξειδικεύει επαρκώς το πεδίο και το εύρος της κρατικής ή δημόσιας γενικά δραστηριότητας, τα αρμόδια όργανα εκτέλεσής της και τις εγγυήσεις στα υποκείμενα προσωπικών δεδομένων προκειμένου να μπορούν να προστατεύσουν τον πυρήνα του δικαιώματός τους.

Την αντίληψη ότι η συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων αποσκοπεί στον σεβασμό της προσωπικής ζωής δεν συμμερίζονται όλοι οι ερμηνευτές. Ο Σ. Μαθίας, με αφορμή τη γνωστή υπόθεση των καμερών, υποστηρίζει ότι το Σύνταγμα δεν είχε λόγο να αναγάγει σε ατομικό δικαίωμα την προστασία της ιδιωτικότητας. Αυτή προστατεύεται από το κοινό αστικό δίκαιο, από το άρθρο 57 ΑΚ. Η προστασία από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση των προσωπικών δεδομένων είναι κάτι πολύ διαφορετικό. Είναι διασφάλιση μιας θεμελιακής πτυχής της ελευθερίας των πολιτών· προστασία από το φακέλωμα. Τυχόν συγκατάθεση του υποκειμένου δεν παίζει ρόλο, διότι παραίτηση από τα ατομικά δικαιώματα δεν επιτρέπεται και είναι ανίσχυρη. Δεν μπορώ να παραιτηθώ από τις εγγυήσεις, που το Σύνταγμα κατοχυρώνει ως συστατικά της αξίας μου ως Ανθρώπου. Δήλωσή μου: «φακελώστε με», δεν ισχύει. Δήλωσή μου: «επιτρέπω τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση των προσωπικών εκείνων στοιχείων που με μεταβάλλουν σε ύποπτο, σε παρακολουθούμενο», είναι άκυρη. Η συνταγματική διάταξη αφορά, όπως ρητά το ορίζει, τον «καθένα». Κανείς δεν επιτρέπεται να θεωρείται a priori ύποπτος και να βιντεοσκοπείται από την αστυνομία χωρίς να συντρέχει συγκεκριμένος λόγος. Ούτε είναι ανεκτό, σε μια πραγματική δημοκρατία, η «επανάπαυση» των μεν να καταλήγει σε προληπτικό φακέλωμα των άλλων. Η διαφορά φαίνεται μικρή, ωστόσο είναι κεφαλαιώδης. Χωρίζει το δημοκρατικό από το αστυνομικό κράτος.

Έχει επισημανθεί στην κλασική απόφαση του γερμανικού Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της 15.12.1983,²⁰ ότι η απεριόριστη δυνατότητα συλλογής και επεξεργασίας των πληροφοριών δεν προσβάλλει μόνο την ευχέρεια ανάπτυξης της προ-

20. BVerfGE 65, 1/44. Βλ. Ι. Ιγγλεζάκης, *Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα*, Σάκκουλας, 2003, σ. 51-55.

σωπικότητας του καθένα, αλλά και το γενικό συμφέρον, διότι η αυτονομία του ατόμου αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση λειτουργίας μιας ελεύθερης και δημοκρατικής κοινωνίας. Όποιος, δε, δεν είναι σε θέση να γνωρίζει αν αποκλίνουσες συμπεριφορές καταγράφονται και καταχωρούνται μόνιμα, θα επιδιώξει να αποφύγει κάθε δραστηριότητα αυτού του είδους. Αν, δηλαδή, κάποιος πιθανολογεί ότι η συμμετοχή του σε μια συνάθροιση ή διαδήλωση καταγράφεται από μια κρατική υπηρεσία και γι' αυτό ανησυχεί για ενδεχόμενες συνέπειες, είναι ενδεχόμενο να παραιτηθεί από την άσκηση ατομικών δικαιωμάτων του. Για τη λειτουργία όμως μιας ελεύθερης και δημοκρατικής κοινωνίας είναι αναγκαία όχι μόνο η κατοχύρωση ενός δικαιώματος με κοινωνική διάσταση, αλλά και η προτροπή νόμιμης άσκησης του. Γι' αυτό η τάση θωράκισης της ιδιωτικότητας προκύπτει όχι ως άρνηση της κοινωνικότητας, αλλά ως αναγκαία συνθήκη της.

Η οδηγία 95/46/ΕΚ

Η νομοθετική προστασία των προσωπικών δεδομένων προέκυψε στο ελληνικό δίκαιο ως υποχρέωση εναρμόνισης με κοινοτικές ρυθμίσεις. Το 1995 υιοθετήθηκε η οδηγία 95/46/ΕΚ («η Οδηγία») σχετικά με την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και με την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών²¹ (βασιζόμενη στο προηγούμενο της Σύμβασης αριθ. 108 του Συμβουλίου της Ευρώπης της 28.1.1981 που προαναφέρθηκε). Η Οδηγία έχει ενσωματωθεί στα εθνικά δίκαια όλων των κρατών μελών (στην Ελλάδα με τον ν. 2472/1997) και αποτελεί τον διευρωπαϊκό νομικό κανόνα αναφοράς.

Στα χρόνια που μεσολάβησαν από την έναρξη εφαρμογής της, η Οδηγία έχει προσφέρει σημαντικά στην κατεύθυνση και των δύο σκοπών που προαναφέρθηκαν. Από το 1995, όμως, και με δεδομένο ότι το γνωστικό απόθεμα στο οποίο στηρίχτηκε η προετοιμασία της ανατρέχει στις αρχές εκείνης της δεκαετίας, σημειώνεται αδιάκοπα εκρηκτική ανάπτυξη

21. ΕπΕφ L 281 της 23.11.95.

των τεχνολογιών συλλογής και γενικότερα επεξεργασίας προσωπικών πληροφοριών, οι οποίες ήδη κυκλοφορούν ευχερώς και εντατικά στο διαδίκτυο και με άλλα ηλεκτρονικά μέσα, τόσο για επιχειρηματικούς όσο και για προσωπικούς λόγους. Η οδ. 97/66/ΕΚ μετέτρεψε τις αρχές της Οδηγίας σε συγκεκριμένους κανόνες για τον τομέα των τηλεπικοινωνιών, για να εκσυγχρονισθεί στη συνέχεια με την οδ. 2002/58/ΕΚ, σε τρόπο που να ανταποκρίνεται στις νεότερες εξελίξεις του τομέα στην αγορά και την τεχνολογία με παράλληλη διασφάλιση της προστασίας των δεδομένων. Οι ευρωπαϊκοί θεσμοί (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαίος Επόπτης Προσωπικών Δεδομένων, Ομάδα Εργασίας αρθρ. 27 της Οδηγίας) μελετούν από καιρό την αναθεώρηση της Οδηγίας για την προσαρμογή του θεσμικού πλαισίου στα σύγχρονα δεδομένα.²²

Η «πληροφορική έκρηξη» θέτει αναπόφευκτα το ερώτημα αν η συνήθης, γεωγραφικά οριοθετημένη, νομοθεσία είναι σε θέση να αντεπεξέλθει πλήρως σε προκλήσεις που, ιδίως λόγω του διαδικτύου και της γενικευμένης διασυνοριακής διαβίβασης προς κάθε κατεύθυνση αδιακρίτως, την καθιστούν απρόσφορη όταν ο όγκος των διακινούμενων προσωπικών πληροφοριών και ο αριθμός των «χρηστών», οι οποίοι συχνά καταλήγει να είναι ταυτόχρονα υποκείμενα και υπεύθυνοι επεξεργασίας, έχουν ήδη προσλάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις. Εξάλλου, η αυξανόμενη προσπάθεια δημιουργίας ηλεκτρονικού ισοδύναμου των ανθρώπινων χαρακτηριστικών θα οδηγήσει σε νέους δείκτες ιδιωτικότητας στα πλαίσια μιας διαχείρισης της ταυτότητας (Identity

22. Βλ. "A comprehensive approach on personal data protection in the European Union" Communication from the Commission, COM(2010) 609 final, 4.11.2010 και Opinion of the European Data Protection Supervisor on the Communication from the Commission 'A comprehensive approach on personal data protection in the European Union', 14.1.2011. Παρουσίαση της μελετώμενης αναθεώρησης, βλ. Ζ. Καρδασιάδου, «Στον απόηχο της οδηγίας 95/46/ΕΚ», *ΕυρΠολ* 2/2011, σ. 209-222. Στο ίδιο τεύχος ενδιαφέρουσα θεματολογία περί τα προσωπικά δεδομένα από τους: Θ. Παπαδόπουλο - Ι. Κουτσαγγέλου - Τ. Κυριάκου - Ε.-Ι. Τσακίριδου - Δ. Ζωγραφόπουλο - Α. Μπούρκα - Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή - Χ. Λάτσιου - Α. Χρυσάνθου και επιλογή ελληνικής βιβλιογραφίας από τον Φ. Μίτλεττον.

Management) που θα προβάλλει στο μέλλον εικονική και θα έχει μικρή σχέση με ταυτοποιήσιμο «φυσικό» πρόσωπο. Νέα χαρακτηριστικά ταυτότητας, προερχόμενα από τον εικονικό-ψηφιακό-ηλεκτρονικό κόσμο θα αποτελέσουν νέες παραμέτρους για την προσαρμογή του υφιστάμενου θεσμικού περιβάλλοντος.

Η προβληματικότητα της σημερινής ρύθμισης αντικατοπτρίζεται και στην έλλειψη, ορισμένες φορές, συναντίληψης ανάμεσα στις διάφορες εθνικές αρχές προστασίας και τα αντίστοιχα δικαιοδοτικά όργανα των ευρωπαϊκών κρατών. Η Συνθήκη της Λισαβόνας, με την κατάργηση της διάκρισης Κοινοτικών και μη Κοινοτικών βάρων της ΕΕ, προσφέρει την ευκαιρία για την υιοθέτηση ενός εκσυγχρονισμένου ενιαίου κειμένου για την συνολική προστασία των προσωπικών δεδομένων, περιλαμβανομένων των πτυχών που παλαιότερα αυτονομούνταν λόγω της συνάφειάς τους με την δημόσια τάξη, την εσωτερική και την διεθνή ασφάλεια, κάτι που πρέπει να ενοποιήσει επίσης τους κανόνες ελέγχου και εποπτείας αλλά και δικαστικής προστασίας, τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ενώ η ισότιμη προς τις διατάξεις των Συνθηκών ισχύς του ΧΘΔ έχει αρχίσει να τονώνει την και μέσω του τελευταίου αναγνώριση και προστασία των προσωπικών δεδομένων ως αυτοτελούς ατομικού δικαιώματος. Διασφαλίζεται έτσι μεγαλύτερη από πριν ασφάλεια δικαίου σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στοιχείο συστατικό του κράτους δικαίου σε μια δημοκρατική κοινωνία, όπως οφείλει να είναι η Ένωση.

Το επιδιώξιμο της προστασίας ενός δικαιώματος, με διοικητικά ή και δικαστικά μέσα, ταυτίζεται στα μάτια του υποκειμένου με την ίδια την ουσία του. Αυτό ισχύει και για τις προστατευόμενες εκφάνσεις της ιδιωτικότητας. Έτσι, όποιος παραβιάζει προσωπικά δεδομένα (συνήθως ο υπεύθυνος επεξεργασίας), πέρα από τις διοικητικές ή και ποινικές κυρώσεις στις οποίες υπόκειται, έχει ν' αντιμετωπίσει και τις αγώγιμες απαιτήσεις αποζημίωσης του θιγόμενου. Γεννώνται για τον λόγο αυτό διαφορές διοικητικής φύσης ενώπιον των αρμόδιων αρχών προστασίας και στη συνέχεια ακυρωτικές δίκες στη διοικητική δικαιοσύνη και αγωγές ενώπιον των πο-

λιτικών δικαστηρίων. Σε κάθε περίπτωση, τέτοιες υποθέσεις μπορεί να φτάσουν, μέσω προδικαστικής παραπομπής ή αίτησης ακύρωσης πράξης κοινοτικών οργάνων, στο ΔΕΚ για την ερμηνεία του εφαρμοστέου κοινοτικού κανόνα²³ ή, μετά την εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων, με ατομική προσφυγή στο ΕΔΔΑ συνήθως για προσβολή του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.²⁴ Αξιομνημόνευτη είναι μια πρόσφατη απόφαση του ΕΔΔΑ που διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ από το ΗΒ διότι «[...] η καθολική και χωρίς διακρίσεις φύση της εξουσίας διατήρησης των δακτυλικών αποτυπωμάτων, των δειγμάτων γενετικού υλικού και του DNA προσώπων που θεωρήθηκαν ύποπτα αλλά δεν καταδικάστηκαν, [...] δεν επιτυγχάνει δίκαιη ισορροπία μεταξύ των ανταγωνιζόμενων δημόσιων και ιδιωτικών συμφερόντων και [το ΗΒ] υπερέβη εν προκειμένω κάθε αποδεκτό περιθώριο διακριτικής ευχέρειας. Συνεπώς η κρινόμενη διατήρηση [προσωπικών δεδομένων από την αστυνομία] συνιστά δυσανάλογη παρέμβαση στο δικαίωμα των προσφευγόντων για σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και δεν μπορεί να θεωρηθεί αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία».²⁵

Ο παράγοντας τρομοκρατία

Ας δούμε από πιο κοντά την τρομοκρατία ως παράγοντα διατάραξης της νοητής ισορροπίας μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας. Η πρώτη παρατήρηση είναι ότι δεν υπάρχει γενικά αποδεκτός ορισμός της τρομοκρατίας, επειδή δεν έχει ακόμα επιτευχθεί *consensus* στη διάκριση ανάμεσα στον «τρομοκράτη» και τον «μαχητή της ελευθερίας».

Οι τεχνολογικές εξελίξεις έχουν σημαντικότερη επίδραση στις προσπάθειες για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας.

23. Βλ. Ν. Φραγκάκης «Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στη νομολογία των Δικαστηρίων της ΕΕ», *ΕυρΠολ* 2/2011, σ. 375-398

24. *Peck v. the UK* (σχετικά με τα συστήματα CCTV), *Amann v. Switzerland* (παρακολούθηση τηλεφωνημάτων) and *Rotaru v. Romania* (φάκελοι μυστικών υπηρεσιών), *Copland v. the UK* αποφ. 3.4.2007 (προϋποθέσεις νομιμότητας επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων σύμφωνα με την ΕΣΔΑ).

25. ΕΔΔΑ, απόφαση της 4.12.2008, *S. and Marper v. the UK*, παραγ. 125.

Αφενός αναπτύσσονται συνεχώς τα μέσα άμεσης παρακολούθησης και, αφετέρου, είναι εκρηκτική η αύξηση της επιτήρησης, μέσω πρόσβασης -νόμιμης και παράνομης- σε δημόσια και ιδιωτικά αρχεία των «ιχνών δεδομένων» που τα υποκείμενα αφήνουν κατά τις αναρίθμητες καθημερινές κάθε είδους συναλλαγές τους. Συνδυάζοντας και διασυνδέοντας τις διάφορες βάσεις δεδομένων μαζί και με άλλες φαινομενικά άσχετες και «αθώες», όπως των πιστωτικών καρτών, των ταξιδιωτικών γραφείων, των επιλογών αναζήτησης στο διαδίκτυο, οι ειδικοί στην εξόρυξη δεδομένων δημιουργούν αφάνταστα λεπτομερείς και πολυεπίπεδες προσωπογραφίες οποιωνδήποτε και οσωνδήποτε υποκειμένων εν αγνοία τους. Έτσι, η ούτως ή άλλως ασθενής προστασία των προσωπικών δεδομένων εξασθενίζει ακόμα περισσότερο εξαιτίας της αναζήτησης πρόσθετων μέτρων για περισσότερη ασφάλεια. Το άτομο απογυμνώνεται απέναντι στις εθνικές και τις διεθνείς αρχές καταπολέμησης της τρομοκρατίας, αλλά και απέναντι σε ιδιωτικούς φορείς που εμπορεύονται πληροφορίες. Εντούτοις οι προηγμένες αυτές τεχνολογικές εφαρμογές μπορεί να φαίνονται αποτελεσματικές, αλλά στην πράξη οδηγούν αναπόφευκτα σε δράσεις που στρέφονται κατά, απaráδεκτο για μια δημοκρατική κοινωνία, τρόπο εναντίον μεγάλου αριθμού αθώων ανθρώπων, χωρίς να προσφέρουν το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Προσπάθειες να γίνει ταύτιση σπάνιων περιστατικών ή στόχων μέσα από πολύ μεγάλες ποσότητες δεδομένων είναι μαθηματικά βέβαιο ότι οδηγούν είτε σε υπερβολικά μεγάλο αριθμό «ψευδοθετικών» (αναγνωρίζοντας αθώους σαν να ήταν ένοχοι) είτε σε υπερβολικά μικρό αριθμό «ψευδοαρνητικών» (μην αναγνωρίζοντας πραγματικούς ενόχους).

Οι υποθέσεις SWIFT και PNR

Μερικές φορές, η οικονομική ελευθερία διασταυρώνεται απροσδόκητα με την ασφάλεια και μάλιστα με ανάμιξη μηκρατικών φορέων. Παράδειγμα η υπόθεση της Εταιρίας για την Παγκόσμια Διατραπεζική Τηλεπικοινωνία, γνωστότερης με το ακρωνύμιο SWIFT, Ν.Π.Ι.Δ. με έδρα το Βέλγιο, με αντικείμενο εργασιών τη διαβίβαση του συνόλου των καθημερι-

νών χρηματοοικονομικών συναλλαγών ανά την υφήλιο. Πριν από μερικά χρόνια διαπιστώθηκε ότι η εταιρία αυτή διαβίβαζε στην CIA των ΗΠΑ, όλες τις απόρρητες τραπεζικές πληροφορίες του συνόλου των διεθνώς συναλλασσομένων, δηλαδή πολλών εκατομμυρίων ανθρώπων καθημερινά, παραβιάζοντας έτσι τη νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων και το τραπεζικό απόρρητο, με τη δικαιολογία της καταπολέμησης της τρομοκρατίας.²⁶

Είναι σαφές ότι και στην Ευρώπη, για την προστασία της ιδιωτικότητας ως έκφανσης της ελευθερίας, οι κυβερνήσεις αναζητούν πλέον τον ελάχιστο κοινό παρονομαστή. Σε διευρωπαϊκό επίπεδο, η υπόθεση που πήρε τις μεγαλύτερες πολιτικές και νομικές διαστάσεις ήταν εκείνη της διαβίβασης προς το αμερικανικό υπουργείο Εθνικής Ασφαλείας, των προσωπικών στοιχείων PNR [Passenger Name Record] των επιβατών αεροπλάνων με προορισμό τις ΗΠΑ. Μετά από μακρές διαπραγματεύσεις, η Ε. Επιτροπή, για λογαριασμό της ΕΚ, και οι αμερικανικές αρχές κατέληξαν το 2004 σε συμφωνία. Όμως το ΔΕΚ ακύρωσε τις σχετικές αποφάσεις του Συμβουλίου.²⁷ Το Δικαστήριο δεν εξέτασε την υπόθεση στην ουσία της, αλλά αρκέστηκε στον τυπικό λόγο ότι η επίμαχη επεξεργασία αφορά δημόσια ασφάλεια και κυβερνητικές δραστηριότητες στον χώρο του ποινικού δικαίου, δηλαδή τομείς εκτός κοινοτικής αρμοδιότητας. Τον Οκτώβριο 2006, το Συμβούλιο υιοθέτησε μια προσωρινή απόφαση για το PNR.²⁸ Αργότερα, μετά από νέες δύσκολες διαπραγματεύσεις, τον Ιούλιο 2007, επετεύχθησαν οριστικές συμφωνίες μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ για το ζήτημα αυτό.²⁹

26. Βλ. Article 29 Working Party [of Directive 95/46/EC] Opinion 10/2006 on the processing of personal data by the SWIFT [<http://ec.europa.eu/justice-home/fsi/privacy/index-en.htm>].

27. Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-317/04 και C-318/04, ΔΕΚ 30.5.2006.

28. Βλ. Ι. Ιγγλεζάκης, «Το ζήτημα της διαβίβασης και επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων των επιβατών αεροπορικών μεταφορών στις ΗΠΑ», *Αρμενόπουλος* 2006, σ. 8 επ.

29. Agreement between the EU and the USA on the processing and transfer of PNR data by air carriers to the US DHS (2007 PNR Agreement), accompanied by US letter to EU and EU letter to US, *OJEU* L 204/18-25 of 4.8.2007.

Το PNR, όμως, έμελλε να στοιχειώσει στη ζωή των Ευρωπαίων ταξιδιωτών, γιατί, μετά τους Αμερικανούς, ξεκίνησε η προσπάθεια επιβολής του και στις ενδοκοινοτικές αερομεταφορές. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο³⁰ αντέδρασε σθεναρά στη σχετική πρόταση της Επιτροπής, διαπιστώνοντας πρωτίστως ότι δεν αποδείχτηκε επαρκώς η ανάγκη για μια τέτοια κοινοτική δράση, ενώ η πρόταση δεν εναρμονίζει τις (ανύπαρκτες άλλωστε) εθνικές ρυθμίσεις, αλλά δημιουργεί υποχρέωση θέσπισης ενός νέου συστήματος. Με τα σημερινά πολιτικά δεδομένα στην Ευρώπη, φαίνεται δύσκολο να υπερισχύσει η αντίσταση σε έναν ακόμη περιορισμό της πληροφορικής ελευθερίας.

Οι κάμερες στους δρόμους

Από την ελληνική εμπειρία, η υπόθεση που έθεσε εντονότερα το ζήτημα του μέτρου και της ισορροπίας ανάμεσα στα προσωπικά δεδομένα ως έκφραση ελευθερίας και της δημόσιας ασφάλειας, αποσπώντας και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της δημόσιας γνώμης, ήταν η χρήση των συσκευών τηλεπαρακολούθησης της κυκλοφορίας στους αθηναϊκούς δρόμους και για λόγους ασφαλείας και πρόληψης του εγκλήματος.

Στα πλαίσια της σφοδρής αντιπαράθεσης που δημιουργήθηκε ανάμεσα στην ΑΠΔΠΧ από τη μια πλευρά και την Αστυνομία και τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου από την άλλη, ο Υπουργός Δικαιοσύνης εισήγαγε τροπολογία η οποία αποτέλεσε το άρθρο 8 του ν. 3625/2007, περιορίζοντας το πεδίο εφαρμογής του ν. 2472/1997 με την αφαίρεση από την Αρχή της αρμοδιότητας έκδοσης των διοικητικών πράξεων χορήγησης άδειας για τις κάμερες, και καθιστώντας προς τούτο αρμόδιους τους εισαγγελείς. Όμως η αρμοδιότητα αυτή της Αρχής, σύμφωνα με τα άρθρα 9Α και 101Α του Συντάγματος, είναι αποκλειστική και η επιφύλαξη υπέρ του νόμου δεν μπορεί να την αφαιρέσει ή να τη μειώσει, γιατί έτσι θα καθιστούσε ουσιαστικά ανενεργή τη συνταγματική προστα-

30. European Parliament resolution of 20 November 2008 on the proposal for a Council framework decision on the use of Passenger Name Record (PNR) for law enforcement purposes.

σία των προσωπικών δεδομένων, ανέλεγκτη την αστυνομία και την εισαγγελία, ενώ θα άφηνε το υποκείμενο ουσιαστικά ανυπεράσπιστο. Ας σημειωθεί ότι, παρ' όλο που οι σκέψεις του προοιμίου της Οδηγίας ορίζουν ότι οι διατάξεις της δεν εφαρμόζονται στην επεξεργασία δεδομένων που αφορούν τους τομείς της δημόσιας ασφάλειας, της εθνικής άμυνας και της ασφάλειας του κράτους, στην ελληνική έννομη τάξη, μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, οι τομείς αυτοί υπάγονται στην αρμοδιότητα της Αρχής Προστασίας απευθείας από τη διάταξη του άρθρου 9Α του Συντάγματος. Πέρα όμως από την αντίθεση της νέας διάταξης προς τα άρθρα 9Α, 101Α και 102 Σ, με αυτή περιορίζεται ταυτόχρονα η άσκηση και άλλων ατομικών δικαιωμάτων, πλήττεται δηλαδή το δικαίωμα του συνέρχεσθαι (άρθρο 11 Σ), το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 § 1 Σ) και το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή (άρθρο 9 § 1 Σ), παραβιάζοντας σε κάθε περίπτωση την αρχή της αναλογικότητας (άρθρο 25 § 1 Σ), καθώς επιτρέπει την προληπτική παρακολούθηση και καταγραφή των δημόσιων συναθροίσεων και δημιουργεί κινδύνους για την προστασία της προσωπικότητας από την ανέλεγκτη κατάχρηση των δυνατοτήτων του συστήματος κλειστού κυκλώματος τηλεόρασης.

Θα πρέπει, επίσης, να επισημανθεί ότι με την επίμαχη διάταξη του ν. 3625/2007 προστίθεται νέο εδάφιο στην περίπτωση β' του άρθρου 2 του ν. 2472/1997, σύμφωνα με το οποίο «ειδικά για τα σχετικά με ποινικές διώξεις ή καταδίκες [ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα] δύναται να επιτραπεί η δημοσιοποίηση μόνο από την εισαγγελική αρχή για τα αδικήματα που αναφέρονται στο [νέο] εδάφιο β' της παραγρ. 2 του άρθρου 3 [ν. 2472/1997] με διάταξη του αρμόδιου Εισαγγελέα Πρωτοδικών ή του Εισαγγελέα Εφετών, εάν η υπόθεση εκκρεμεί στο Εφετείο. [...]». Με άλλα λόγια, με απλή εισαγγελική διάταξη αίρεται η συνταγματική προστασία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων υποκειμένων που δεν έχουν καταδικαστεί τελεσιδίκως, δηλαδή για τα πρόσωπα αυτά παύει να υπάρχει το τεκμήριο αθωότητας και θεσμοθετείται η τακτική του *ονομάζειν και ονειδίζειν* (naming and shaming), οπότε, συνεπώς επιβάλλεται μια βα-

ρύτατη κύρωση πριν από οποιαδήποτε δικαστική διαπίστωση ενοχής.³¹

Μη δημόσιου χαρακτήρα προσβολές

Εξετάσαμε τώρα περιπτώσεις κατά τις οποίες η προσβολή της ιδιωτικής σφαίρας προέρχεται από το κράτος και τα όργανά του. Η πληροφορική ελευθερία του προσώπου κινδυνεύει όμως και από μη δημόσιου χαρακτήρα προσβολές με ποικίλη αφετηρία, ανάλογα με το αν ο προσβολέας είναι φυσικό πρόσωπο ή οργανωμένος φορέας. Οι τεχνικές «εξόρυξης δεδομένων» (data mining) εξελίσσονται συνεχώς και είναι όλο και πιο δύσκολο να τις εντοπίσει κανείς και να τις αποφύγει³². Η ιδιωτική ανάμιξη στον χώρο της δημόσιας ασφάλειας γίνεται επίσης ολοένα και πιο απειλητική για τον αμέριμνο ιδιώτη. Ποικιλώνυμοι «ιδιωτικοί» φρουροί, αστυνομικοί, αλλού και ολόκληροι στρατοί, κυκλοφορούν παντού, ενώ ιδιωτικές επιχειρήσεις θεωρούν δικαίωμά τους να θεσπίζουν μέτρα ασφαλείας της επιλογής τους. Η Αρχή Προστασίας³³ έκρινε ότι η καταγραφή των στοιχείων ταυτότητας κάθε προσώπου, που –με οποιαδήποτε ιδιότητα– επισκέπτεται την έδρα μιας εταιρείας αντιβαίνει στις διατάξεις του άρθρου 4 παρ. 1 του ν. 2472/1997, καθόσον η συλλογή και περαιτέρω επεξεργασία των δεδομένων ταυτότητας των ενδιαφερομένων προσώπων, καθώς και η σύσταση και λειτουργία του σχετικού αρχείου, δεν συνάδουν με την αρχή της αναλογικότητας σε σχέση με τον προβαλλόμενο σκοπό επεξεργασίας. Και τούτο, διότι, κατ' αρχάς, οι συγκεκριμένες κτιριακές εγκαταστάσεις αποτελούν τμήματα ιδιωτικών εμπορικών επιχειρήσεων εκ της φύσεώς τους προσιτά σε ευρύ κοινό και, συνεπώς, η κρινόμενη πρακτική είναι απρόσφορη για την εκπλήρωση του προβαλλόμενου σκοπού επεξεργασίας. Σύμφωνα με την

31. Βλ. Λ. Μήτρου, *Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2012, ιδίως σ. 223-229.

32. Βλ. Ν. Φραγκάκης, "Modern Forms of Violation of the Right to Privacy" (with emphasis to Targeted Intrusions)" (ομιλία στο Συνέδριο των Ευρωπαϊκών Εθνικών Επιτροπών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου) σε: Εθνικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου *Έκθεση 2006*, Εθνικό Τυπογραφείο 2007, σ. 429-436.

33. ΑΠΔΠΧ 40/2008.

απόφαση της Αρχής, η Ελληνική Δημοκρατία, ως χώρα, ουδόλως αντιμετωπίζει γενικευμένο πρόβλημα τρομοκρατικών επιθέσεων, που θα μπορούσε να δικαιολογήσει, ενδεχομένως, τέτοιου είδους πρακτικές επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.³⁴

Η διαδικτυακή δημοσιότητα, όπως για παράδειγμα η δημοσίευση ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων σε ιστοσελίδα καθημερινής εφημερίδας, μπορεί να προκαλεί δυσανάλογη προσβολή των δικαιωμάτων του υποκειμένου. Και αυτό διότι, λαμβάνοντας υπόψη τους ιδιαίτερους κινδύνους που συνδέονται με τη φύση του διαδικτύου, το υποκείμενο των δεδομένων συνδέεται μονίμως με μια προηγούμενη συμπεριφορά του, ενώ οι σχετικές πληροφορίες καθίστανται εύκολα προσιτές σε οποιονδήποτε.³⁵

Επίλογος

Η ιδιωτικότητα δεν νοείται ερήμην της βίωσής της από το υποκείμενό της. Η ιδιωτικότητα έχει έναν πυρήνα που οφείλει να παραμείνει, ό,τι κι αν συμβεί, στην εξουσία του ατόμου, στοιχείο συστατικό της προσωπικής του ελευθερίας.

Η ουσία της ιδιωτικότητας δεν άλλαξε μέσα στον χρόνο, έχουν αλλάξει όμως οι τεχνικές δυνατότητες παραβίασής της. Στην ψηφιακή εποχή δεν είναι απλώς εύκολη η συλλογή της πληροφορίας, αλλά και η μεταφορά της στον χώρο σε μηδαμινό χρόνο και ο συνδυασμός της με άλλα δεδομένα για τη δημιουργία νέων πληροφοριών για το άτομο. Η δυνατότητα των ηλεκτρονικών υπολογιστών να αποθηκεύουν, να επεξεργάζονται, να ανταλλάσσουν και να συνδυάζουν πληροφορίες αυξάνεται ακατάπαυστα. Άπειρες πληροφορίες για την προσωπικότητα και τη δράση ενός ανθρώπου, από τις πιο δημόσιες μέχρι τις πιο εμπιστευτικές, μπορούν να συνδυαστούν, προκειμένου να σχηματιστεί το «ψηφιακό μωσαϊκό του ανθρώπινου προσώπου». Δυσόιωνη προοπτική,

34. Οι περιπτώσεις ιδιωτών που θεωρούν ότι μπορούν «να πάρουν την ασφάλεια τους στα χέρια τους», με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, είναι πολλές και αυτό το ζήτημα συνδέεται στενά με τις πραγματικές συνθήκες αστυνόμευσης και ασφάλειας στη χώρα μας.

35. ΑΠΔΠΧ 8/2010. Βλ. και Λ. Μήτρου, ό.π., σ. 221.

την οποία ενισχύουν οι επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις σε τέσσερα, τουλάχιστον, κρίσιμα πεδία: στις επικοινωνίες, στη γενετική, στις βιομετρικές μεθόδους ταυτοποίησης των προσώπων και στα μέσα επιτήρησης και παρακολούθησης της ανθρώπινης δράσης. Και στα τέσσερα πεδία διακυβεύεται και φαλκιδεύεται η ελευθερία μας με την επίκληση της δημόσιας ασφάλειας. Με το πέρασμα του χρόνου, η κατάσταση γίνεται ζοφερότερη. Αν οι πολίτες δεν αφυπνισθούμε, αν δεν οικοδομηθεί ξανά η εμπιστοσύνη στον δημόσιο χώρο και δεν περισταλεί η διάχυτη και τεχνηέντως τροφοδοτούμενη φοβία για κινδύνους, υπαρκτούς και ανύπαρκτους, η ζωή μας θα γίνει αβίωτη.

Το κράτος-φορέας εξουσίας στηριζόταν άλλοτε στην κυριαρχία που τότε του ανήκε αποκλειστικά, κάτι που δεν συμβαίνει πια. Βιώνουμε ένα νέο σύστημα -άτυπης σε μεγάλο βαθμό- κατανομής ισχύος, με την κρατική κυριαρχία να διεθνοποιείται ιδιωτικοποιούμενη, ενώ η πολιτική εκφυλίζεται στα χέρια των πολιτικών. Σ' αυτές τις συνθήκες η μετατόπιση των ορίων δημόσιου και ιδιωτικού εξελίσσεται σε κινούμενη άμμο. Καθώς βυθιζόμαστε στην κοινωνία της διακινδύνευσης, εντείνεται η παρουσία των μηχανισμών διαχείρισης κινδύνων, δηλαδή κρίσεων, που με τη σειρά τους ξεφεύγουν από τα κρατικά πλαίσια για να περιέλθουν σ' ένα διεθνές σύστημα στο οποίο τα κράτη τείνουν να μην είναι τα κύρια υποκείμενα, αφού η πρωτοκαθεδρία γλιστράει σε ιδιωτικού χαρακτήρα απολιτικές οντότητες.

Είμαστε, λοιπόν, το υποκείμενο της πληροφορίας και το αντικείμενο της επιτήρησης. Μεταβαλλόμαστε ταχύτατα σε «κοινωνία της παρακολούθησης» - κινδυνεύουμε να «υπνοβατούμε μέσα σε μια κοινωνία της παρακολούθησης», κατά την παραστατική διατύπωση του Βρετανού επιτρόπου προσωπικών δεδομένων το 2006.³⁶ Είτε μιλάμε για τις κάμερες στους δημόσιους χώρους είτε για τη συλλογή δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή βιομετρικών δεδομένων, κοινό χαρακτηριστικό τους είναι η τάση *κατασκευής μιας συλλογικής ενοχής*, που δεν αφορά μόνο συγκεκριμένα πρόσωπα

36. Βλ. R. Thomas, "Report on the Surveillance Society", September 2006, www.ico.gov.uk.

αλλά και ολόκληρες κατηγορίες πολιτών με βάση χαρακτηριστικά που συχνά προκύπτουν από αυτοματοποιημένες, μηχανικές επεξεργασίες ηλεκτρονικών υπολογιστών.³⁷ Η επίκληση μιας γενικής και απροσδιόριστης απειλής δεν αρκεί από μόνη της για να δικαιολογήσει μέτρα μαζικής επιτήρησης που αντιβαίνουν κατάφωρα σε θεμελιώδεις αρχές, όπως η αρχή της αναλογικότητας. Δεν τίθεται επομένως ζήτημα παραίτησης από την ελευθερία ή απενεργοποίησής της υπέρ της ασφάλειας. Η ασφάλεια είναι νοητή -και θεμιτή- πάντα στα πλαίσια της ελευθερίας και με παράλληλη άκαμπτη προστασία της τελευταίας. Και φυσικά δεν είναι απάντηση η κυνική και ανόητη αποστροφή ότι «αυτοί που δεν έχουν τίποτα να κρύψουν δεν έχουν τίποτα να φοβηθούν».

Όπως το διατυπώσαμε από την αρχή αυτής της επισκόπησης, *το ζητούμενο είναι η επίτευξη της ασφάλειας όχι σε βάρος της ελευθερίας, αλλά μέσα στο πλαίσιο της ελευθερίας*. Αν όμως υποχρεωθούμε να καταλήξουμε -χωρίς αυτό να είναι αναγκαίο- στο δίλημμα *ελευθερία ή ασφάλεια*, η απάντηση είναι, ανεπιφύλακτα, *ελευθερία*.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Άρθρα

- Βενιζέλος, Ευ. (2005) «Η σχέση δημοκρατίας, κράτους δικαίου και ασφάλειας ως πρόβλημα κυριαρχίας και άρα πολιτικής - το παράδειγμα της ολυμπιακής ασφάλειας» στον τόμο: Χ. Ανθόπουλος - Ξ. Ι. Κοντιάδης - Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ασφάλεια και Δικαιώματα στην Κοινωνία της Διακινδύνευσης*, Αντ.Ν. Σάκκουλας.
- Ιγγλεζάκης, Ι. (2006) «Το ζήτημα της διαβίβασης και επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων των επιβατών αεροπορικών μεταφορών στις ΗΠΑ», *Αρμενόπουλος*, σ. 8 επ.
- Καρδασιάδου, Ζ. (2011) «Στον απόηχο της οδηγίας 95/46/ΕΚ» *ΕυρΠολ 2*, σ. 209-222.

37. Βλ. Commissioner for Human Rights "Protecting the Right to Privacy in the Fight against Terrorism", *Council of Europe*, 4/12/08.

- Φραγκάκης, Ν. (2008) «Τα όρια μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας, δημόσιου και ιδιωτικού», εισαγωγή στο αφιέρωμα στην Ιδιωτικότητα, *Βήμα Ιδεών*, τχ. 10, Φεβρουάριος, σ. 12.
- Φραγκάκης, Ν. (2011) «Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στη νομολογία των Δικαστηρίων της ΕΕ» *ΕυρΠολ* 2, σ. 375-398.
- Frangakis, N. (2009) "In quest of Balance between Data Protection and Security in Times of Terrorism" Εισαγωγική ομιλία στο Συνέδριο Security v. Privacy, που οργάνωσαν οι TransEuropean Policy Studies Association (TEPSA) και το ΕΚΕΜΕ στις 11 Φεβρουαρίου 2009 στις Βρυξέλλες (Fondation Universitaire).
- Rodotà, St. "A Constitution for the Internet" in: *The Federalist Debate*.
- Thomas, R. *Report on the Surveillance Society*, September 2006, www.ico.gov.uk.

Βιβλία

- Δόνου, Π. (2004) «Ιδιωτικός βίος και προσωπικά δεδομένα» στον τόμο: Μ. Τσαπόγα - Δ. Χριστόπουλου (επιμ.) *Τα Δικαιώματα στην Ελλάδα 1953-2003*, ΕΕΔΑ/Καστανιώτης.
- Ιγγλεζάκης, Ι. (2003) *Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα*, Σάκκουλας.
- Κουράκης, Ν. (2007) «Ασφάλεια και ελευθερία: Τα μεταξύ τους στατικά και δυναμικά όρια» στον τόμο: Σ. Περράκης (επιμ.) *Ο Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Μανωλεδάκης, Ι. (2004) «Ασφάλεια Κράτους ή Ελευθερία;» στον τόμο: Α. Μανιτάκης - Α. Τάκης (επιμ.) *Τρομοκρατία και Δικαιώματα*, Σαββάλας.
- Μανωλεδάκης, Ι. (2005) «Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας» στον τόμο: Χ. Ανθόπουλος - Ξ. Ι. Κοντιάδης - Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.) *Ασφάλεια και Δικαιώματα στην Κοινωνία της Διακινδύνευσης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Μήτρου, Λ. (2012) *Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας*, Σάκκουλας.

- Σκανδάμης, Ν. (2006) *Το παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Διακυβέρνησης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Τζαννετής, Α. (2007) «Ζητήματα εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας στην ΕΣΔΑ» στον τόμο: Λ. Κοτσαλής - Γ. Τριανταφύλλου (επιμ.) *Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Φραγκάκης, Ν. (2007) “Modern Forms of Violation of the Right to Privacy (with emphasis to Targeted Intrusions)” (ομιλία στο Συνέδριο των Ευρωπαϊκών Εθνικών Επιτροπών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου) σε: Εθνικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου *Έκθεση 2006*, Εθνικό Τυπογραφείο.
- Φραγκάκης, Ν. (2009) *Σε αναζήτηση μέτρου μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας*, σειρά «Τιμή Δημητρίου Ευρυγένη», αρ. 13, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, σ. 46.
- Grayling, A. C. (2009) *Liberty in the Age of Terror*, Bloomsbury, London, Berlin, New York.
- White, R. - Ovey, C. (2006) *Jacobs, White & Ovey: The European Convention on Human Rights*, 4th ed., Oxford University Press.